

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО, ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 347.73

СУЧАСНІ ФІНАНСОВІ РИНКИ: ПРОБЛЕМИ НАУКОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

**А.Т. КОВАЛЬЧУК, доктор юридичних наук, професор,
Київська державна академія водного транспорту¹**

У статті проаналізовано законодавчо-правові засади функціонування фінансових ринків в умовах глобалізаційного розвитку та запропоновано можливі шляхи їх нормативного удосконалення.

Фінансові ринки, фінансове право, фінансові операції, публічне право, приватне право.

Однією з недостатньо досліджених проблем останнього десятиліття є питання наукової ідентифікації правового регулювання сучасних фінансових ринків, визначення їх місця і ролі у правовій та економічній політиці як окремих держав, так і в процесі глобальних трансформацій. Глобалізація як цивілізаційний феномен нинішнього століття й принципова ознака постіндустріального суспільства, виступає головним чинником метасистемних перетворень у сучасних як економічних, так і правових системах. Визнаний у світі фінансист Джордж Сорос наголошує: «Під глобалізацією я розумію розвиток глобальних фінансових ринків та їх вплив на національну економіку... Фінансові ринки виступають ядром глобальної економіки» [1].

Фінансова сфера і передусім фінансові ринки – визначальний глобалізаційний модератор, що здійснює всезростаючий вплив на світовий економічний простір. Завдяки впливу фінансових ринків усе більшою мірою цивілізаційно змінюється функціональна палітра національних економік. За даними ЮНКТАД (Конференція ООН з торгівлі і розвитку) у ринково розвинутих країнах частка зайнятих в промисловості зменшилася до 26 %, водночас сфера послуг зросла до 74 %.

Сучасні фінансові ринки та їх правове забезпечення, як ніякий інший компонент фінансово-правової науки, піддаються глобальному трансформаційному впливу і суттєво змінюючи свої функції і роль, активно формують цивілізаційний здобуток XXI ст. – фінансову економіку.

Правове забезпечення ефективного функціонування фінансових ринків – на сьогодні найбільш актуальна проблема, успішне вирішення

якої передбачає серйозні наукові дослідження, насамперед, у контексті фінансового права. Недооцінка, а інколи і пряме ігнорування нормативно-правового забезпечення фінансових ринків, значною мірою зумовили системні і руйнівні прояви фінансово-економічної кризи 2008–2009 років. Практично кожна з держав і світова фінансова система в глобальному вимірі не в останню чергу із-за цієї причини понесли відчутні фінансові втрати.

Фінансові ринки, з одного боку, є системним поєднанням сфер та сегментів, де концентрується капітал. З другого ж боку, – відбувається перманентний його перерозподіл за допомогою посередників та фінансово-кредитних інститутів.

У наш час дослідженням правових відносин у сфері фінансових ринків займаються такі фахівці у сфері фінансового та господарського права, як Л.К. Воронова, Є.О. Алісов, В.І. Антипов, М.О. Баймуратов, І.М. Гаєвський, В.В. Коваленко, О.Є. Користін, А.В. Матіос, В.Ф. Опришко, В.М. Попович та ін. Велика група науковців розвиває дану проблематику в Російській Федерації. Серед них – Е.М. Ашмарина, В.А. Белов, К.С. Бельський, А.Ю. Викулин, О.Н. Горбунова, Е.Ю. Грачева, С.В. Запольский, М.В. Карасева, Ю.А. Крохина, Г.А. Тосунян та інші.

Передусім зазначимо, що теза щодо законодавчо-правової функції держави як основного шляху державного регулювання діяльності фінансових ринків, є, безумовно, правильною. Адже недосконалість фінансового законодавства здатна суттєво гальмувати розвиток широкого спектра фінансових відносин. Найперше це прослідковується у найбільш регульованій галузі – бюджетному секторі. Все ще не прослідковується і не відчувається органічна кореляція наявних у кожного головного розпорядника бюджетних коштів повноважень із заходами державної політики в конкретних сферах і галузях національної економіки. Звичною практикою при цьому є фактичне розмивання дефіцитних бюджетних коштів (адже щорічні розміри бюджетних надходжень відчутно не співпадають із продекларованими державою цілями) в розмаїтті дрібних позицій.

Структуризацію фінансово-правового регулювання фінансових ринків варто розпочати з визначення їх ключових елементів та інститутів. Найбільш атрибутивною їх характеристикою є фінансові операції. В ідеальному випадку кожна фінансова операція мала б бути регламентована адекватними нормативно-правовими документами, а органи державного регулювання і нагляду мали б бути здатними постійно контролювати відповідність фактичної діяльності учасників встановленим вимогам. Зрозуміло, що в буквальному розумінні цю вимогу виконати неможливо.

При цьому важливим щодо наукового вирішення є двоєдиний аспект фінансових відносин – проблема структуризації наявних фінансових

ринків та унормування різних складових їх функціонування. У фінансовому праві існує поширене уявлення про те, що фінансова діяльність – взагалі виключна прерогатива держави. Так, більшість науковців з фінансового права визначають фінанси як «відносини, які завжди мають грошовий характер і в яких однією стороною виступає держава» [1]. При цьому наявність фінансів об'єктивно пов'язана з потребою вилучення, формування та розподілу державною частини сукупного суспільного продукту. «Цим визначено й призначення фінансів – розподіл і перерозподіл сукупного суспільного продукту в грошовій формі» [2].

Насправді фінансова сфера (система) – настільки складне явище, що можна побудувати велику кількість логічно несуперечливих концепцій її структуризації. За однією з методологій зарубіжних авторів, фінансова система може розглядатися в трьох розрізах - фінансових інститутів, фінансових ринків та фінансових інструментів. Тобто, структура фінансової сфери в цілому може розглядатися як сукупність і взаємодія певних інститутів, видів діяльності та розмаїття застосовуваних інструментів, в тому числі законодавчо-правового характеру. Однак вже в такій, здавалося б, досить зрозумілій площині міститься реальна складність. Адже цілком можливо, що одні й ті ж суб'єкти можуть бути учасниками різних видів ринків за операційним поділом, а одні й ті ж інструменти нерідко можуть використовуватися різними інституційними суб'єктами для різних видів операцій. Таким чином, на основі досить спрощеного підходу можливо побудувати значну кількість логічних структур, кожна з яких певною мірою вірно відображає спільні риси і відмінності тих чи інших складових фінансової сфери. Однак при цьому формується і не береться до уваги широкий масив фінансових ризиків, що створює реальні загрози для її нормального функціонування.

Водночас система правового регулювання і державного управління не може будуватися одночасно на кількох фундаментальних і при цьому неспівставних засадах. Для побудови системи державного управління та регулювання з усіх теоретично можливих видів сегментів фінансової сфери необхідно обрати таку їх сукупність, які становлять її базове ядро, відповідно з яким і стане будуватися вся фінансова система. На наше переконання, таким базовим ядром має виступити фінансово-правова наука ринкового типу. Для цього потрібно насамперед відійти від традиційного визначення об'єкту (тобто, сфери) фінансово-правового регулювання. Сьогодні у науковій літературі має місце обмежувальний підхід, за яким фінансове право врегульовує розподіл та перерозподіл державних та місцевих фінансів.

Таким чином, ретранслюється звична (не ринкова) модель об'єкту фінансово-правового регулювання. Очевидно, закон інерції змушує окремих теоретиків фінансового права переносити юридичні догми

радянської доби на нинішні реалії. Однак усі спроби впровадити ринкові відносини неринковими методами приречені на невдачу.

Наше дослідження предмета фінансового права (а це, потрібно визнати, найбільш дискусійна проблема у теорії фінансового права) дає серйозні підстави вважати, що у ринкових системах (а українська фінансова система є такою) недержавні фінанси займають все більшу питому вагу у загальнонаціональних фінансах.

Доречно нагадати, що нині в Україні обсяг недержавних фінансових ресурсів щонайменше удвічі перевищує обсяг фінансів, що знаходяться в розпорядженні держави.

Однак практична реалізація зазначеної об'єктивної потреби ускладнюється теоретичною невирішеністю ряду фінансово-правових проблем. Одна з них – знаходиться у співвідношенні «публічне право - приватне право». У цьому сенсі варто звернути увагу на ті теоретичні новації, які пропонуються авторитетними дослідниками дружньої нам Росії.

Йдеться про те, що в ринкових умовах держава, за оцінкою авторитетного фахівця в галузі фінансового права, професора С.В. Запольського, який нині очолює групу фінансових експертів при уряді Російської Федерації (цитую), «здійснює фінансову діяльність і як суб'єкт публічної влади, і як носій приватного майнового інтересу» [3].

Також доктор юридичних наук, професор С.О. Шохін стверджує (у передмові до підручника з фінансового права), що «ускладнення й збагачення економічних й фінансових відносин призводить до появи галузей, які не піддаються класифікації за критерієм «публічне» чи «приватне». Гіпотетично фінансове право могло б бути такою галуззю» [4].

Як бачимо, яскраві представники «московської школи фінансового права» відходять від традиційних, звичних тверджень щодо предмета фінансового права.

Таким чином, вільні фінансові ресурси, що знаходяться у власності й розпорядженні фінансових конгломератів, досить часто залучаються державою для реалізації загальнонаціональних проектів та програм.

Найбільш поширеною думкою у фінансово-правових і теоретико-економічних дослідженнях є твердження про те, що головним напрямком впливу держави на економічні, у тому числі і на фінансові процеси, є вплив через право. У простому формулюванні це звучить так: державне регулювання передбачає надійну нормативно-правову основу, завдяки якій стає можливим ефективне застосування економіко-правових імперативів впливу на систему фінансових ринків.

Однак, на нашу думку, ототожнювати поняття фінансових операцій, які є основним елементом фінансових ринків з державними фінансами навіть у найширшому розумінні буде невірним. Поруч із системою правового регулювання руху державних фінансів є необхідність

створювати аналогічну систему руху корпоративних, приватних і особистих фінансів. Власне, в українській державі так і склалося – збереглося притаманне соціалістичній системі розмежування фінансів суб'єктів господарювання (які були виключно державними) і громадян (які в директивній системі не розглядалися як повноцінні учасники фінансово-економічних відносин). Щоправда, саме у нас справа доведена до крайнощів – в Україні, на відміну від більшості ринкових держав, діють паралельно Господарський і Цивільний кодекси, що нерідко призводить до появи невирішуваних колізій, коли одні й ті ж явища регламентуються неоднаково.

Нагальна потреба налагодити узгоджену взаємодію окремих сфер і сегментів фінансової системи, скоординувати фактично протиборчі інтереси суб'єктів фінансового ринку та учасників фінансово-правових відносин зумовлена насамперед необхідністю адекватного функціонування фінансових ринків і як наслідок мінімізація впливу фінансово-економічної кризи на суспільні відносини. У прикладному аспекті актуальність правового забезпечення фінансових ринків обумовлена об'єктивною необхідністю ідентифікації, аналізу, вимірювання та управління широкого спектру невизначеностей, які супроводжують функціонування державних й приватних фінансових інститутів та діяльність суб'єктів бізнесу і підприємництва. Саме в рамках широкого конгломерату фінансово-правових та фінансово-економічних відносин актуалізуються фінансові ринки, а також правомірність і межі тих чи інших фінансових операцій. Регулювання фінансових ринків у публічно-правовому режимі, тобто насамперед нормами фінансового права, зумовлює той факт, що фінансова система, що включає в себе фінансові ринки має врегульовуватися однією галуззю права. Тому автор підтримує точку зору про те, що фінансове право, як регулятор публічних фінансів і як системний координатор й узгоджувач фінансових інтересів, є потужним інструментом, який через методи диспозитивного й імперативного (нормативно-правового) впливу необхідним чином упорядковує функціонування фінансових ринків.

Як вказує швейцарський фахівець світового рівня П. Нобель, «діяльність основних інститутів фінансової системи у ринково розвинутих країнах врегульовується, виходячи з принципу універсальності законів і, таким чином, базуючись на фундаментальних нормах, тобто виходячи з предмету регулювання, а не відповідної галузі права» [5, с. 27]. Однак держава, формуючи систему впливу на фінансову діяльність через регулювання діяльності конкретних формалізованих інституцій, має виходити з того, що фінансовий ринок – «не твердий кристал, а організм, що здатний до перетворень і перебуває в постійному процесі перетворення».

На сьогодні необхідно здійснити систематизацію причин та чинників фінансово-правового порядку, які пояснюють, чому такі цивілізаційно

визнані ринкові процеси і явища, як «хеджування» і «хедж-фонди» – визнані за кордоном елементи фінансових ринків, не знайшли жодного поширення у фінансово-економічній системі України. Адже, як підтверджує світова практика, вони могли б стати нормативно-правовим полігоном для формування «довгих грошових ресурсів», на які вітчизняний фінансовий ринок відчуває стабільно гострий дефіцит.

Список літератури:

1. Сорос Джордж. Мыльный пузырь американского превосходства / Джордж Сорос. 2-е изд. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2010. – 192 с.
2. Фінансове право України : підруч. / Г.В. Бех, О.О. Дмитрик, І.Є. Криницький ; за ред. М.П. Кучерявенка. – К. : Юрінком Інтер. – 2004. – 348 с.
3. Запольский С.В. Дискуссионные вопросы теории финансового права / С.В. Запольский. – М. : Эксмо, 2008. – 155 с.
4. Финансовое право для экономических специальностей : учеб. / под ред. С.О. Шохина. – М. : КноРус, 2008. – 544 с.
5. Нобель П. Швейцарское финансовое право и международные стандарты ; пер. с англ. Волтерс Клувер. – 2007. – 1095 с.

В статье проанализированы законодательно-правовые основы функционирования финансовых рынков в условиях глобализационного развития и предложены пути их нормативного усовершенствования.

Финансовые рынки, финансовое право, финансовые операции, публичное право, частное право.

The article analyzed legislative basics of financial markets operation in global development and proposes the way of normative legal improve.

Financial markets, financial law, financial transactions, public law, private law.